

0.1 Å finne størrelser

Likninger, formler og funksjoner (og uttrykk) er begreper som dukker i forskjellige sammenhenger, men i bunn og grunn handler de om det samme; *de uttrykker relasjoner mellom størrelser*. Når alle størrelsen utenom den ene er kjent, kan vi finne den siste størrelsen enten direkte eller indirekte.

0.1.1 Å finne størrelser direkte

Når formelen er kjent

Når formler er gitt, er det snakk om å sette inn verdier og regne ut. Formler har vi brukt i mange kapitler allerede, omtrent alle regelboksene i boka inneholder en formel. Men så langt har vi brukt formler med dimensjonsløse størrelser. Når vi har størrelser med enheter er det helt avgjørende at vi passer på at enhetene som er involvert er de samme.

Eksempel 1

Hvis du kjører med konstant fart, er strekningen du har kjørt etter en viss tid gitt ved formelen

$$\text{strekning} = \text{fart} \cdot \text{tid}$$

- a) Hvor langt kjører en bil som holder farten 50 km/h i 3 timer?
- b) Hvor langt kjører en bil som holder farten 90 km/h i 45 minutt?

Svar:

- a) I formelen er nå farten 50 og tiden 3, og da er

$$\text{strekning} = 50 \cdot 3 = 150$$

Altså har bilen kjørt 150 km

- b) Her har vi to forskjellige enheter for tid involvert; timer og minutt. Da må vi enten gjøre om farten til km/min eller

tiden til timer. Vi velger å gjøre om minutt til timer:

$$\begin{aligned}45 \text{ minutt} &= \frac{45}{60} \text{ timer} \\ &= \frac{3}{4} \text{ timer}\end{aligned}$$

I formelen er nå farten 90 og tiden $\frac{3}{4}$, og da er

$$\text{strekning} = 90 \cdot \frac{3}{4} = 67.5$$

Altså har bilen kjørt 67.5 km.

Eksempel 2

Kiloprisen til en vare er hva en vare koster per kg. For en hvilken som helst vare har vi at

$$\text{kilopris} = \frac{\text{pris}}{\text{vekt}}$$

- a) 10 kg tomater koster 35 kr. Hva er kiloprisen til tomatene?
- b) Safran går for å være verdens dyreste krydder, 5 g kan koste 600 kr. Hva er da kiloprisen på safran?

Svar:

- a) I formelen er nå prisen 35 og vekten 10, og da er

$$\text{kilopris} = \frac{35}{10} = 3,5$$

Altså er kiloprisen på tomater 3,5 kr/kg

- b) Her har vi to forskjellige enheter for vekt involvert; kg og gram. Vi gjør om antall g til antall kg (se ??):

$$5 \text{ g} = 0,005 \text{ kg}$$

I formelen vår er nå prisen 600 og vekten 0,005, og da er

$$\text{kilopris} = \frac{600}{0,005} = 120\,000$$

Altså koster safran 120 000 kr/kg.

Når formlene er ukjente

Når vi bare får en beskrivelse av en situasjon, må vi selv lage formlene. Da gjelder det å identifisere hvilke størrelser som er ukjente, og finne relasjonen mellom dem.

Eksempel 1

For en taxi er det følgende kostnader:

- Du må betale 50 kr uansett hvor langt du blir kjørt.
 - I tillegg betaler du 15 kr for hver kilometer du blir kjørt.
- a) Sett opp et uttrykk for hvor mye taxituren koster for hver kilometer du blir kjørt.
- b) Hva koster en taxitur på 17 km?

Svar:

- a) Her er det to ukjente størrelser; *kostnaden for taxituren* og *antall kilometer kjørt*. Relasjonen mellom dem er denne:

$$\text{kostnaden for taxituren} = 50 + 15 \cdot \text{antall kilometer kjørt}$$

- b) Vi har nå at

$$\text{kostnaden for taxituren} = 50 + 15 \cdot 17 = 305$$

Taxituren koster altså 305 kr.

Tips

Ved å la enkeltbokstaver representere størrelser får man kortere uttrykk. La k stå for *kostnad for taxituren* og x stå for *antall kilometer kjørt*. Da blir uttrykket fra *Eksempel 1* over dette:

$$k = 50 + 15x$$

I tillegg kan man gjerne bruke skrivemåten for funksjoner:

$$k(x) = 50 + 15x$$

0.1.2 Å finne størrelser indirekte

Når formlene er kjente

Eksempel 1

Vi har sett (*Eksempel 1*, s. ??) at strekningen s vi har kjørt, farten f vi har holdt og tiden t vi har brukt kan settes i sammenheng via formelen¹:

$$s = f \cdot t$$

Siden s står alene på én side av likhetstegnet, sier vi at dette er *en formel for s* . Ønsker vi en formel for f , kan vi gjøre om formelen ved å følge prinsippene for likninger (se [MB](#), s. ??):

$$s = f \cdot t$$

$$\frac{s}{t} = \frac{f \cdot \cancel{t}}{\cancel{t}}$$

$$\frac{s}{t} = f$$

¹strekning = fart · tid

Eksempel 2

Ohms lov sier at strømmen I gjennom en metallisk leder (med konstant temeperatur) er gitt ved formelen

$$I = \frac{U}{R}$$

hvor U er spenningen og R er resistansen.

a) Skriv om formelen til en formel for R .

Strøm måles i Ampere (A), spenning i Volt (V) og motstand i Ohm (Ω).

b) Hvis strømmen er 2 A og spenningen 12 V, hva er da resistansen?

Svar:

a) Vi gjør om formelen slik at R står alene på én side av likhetstegnet:

$$I \cdot R = \frac{U \cdot \cancel{R}}{\cancel{R}}$$

$$I \cdot R = U$$

$$\frac{I \cdot R}{I} = \frac{U}{I}$$

$$R = \frac{U}{I}$$

b) Vi bruker formelen vi fant i a) og får at:

$$R = \frac{U}{I}$$

$$= \frac{12}{2}$$

$$= 6$$

Resistansen er altså 6Ω .

Eksempel 3

Si vi har målt en temperatur T_C i grader Celsius ($^{\circ}C$). Temperaturen T_F målt i Fahrenheit ($^{\circ}F$) er da gitt ved formelen:

$$T_F = \frac{9}{5} \cdot T_C + 32$$

a) Skriv om formelen til en formel for T_C .

b) Hvis en temperatur er målt til $59^{\circ}F$, hva er da temperaturen målt i $^{\circ}C$?

Svar:

a)

$$\begin{aligned}T_F &= \frac{9}{5} \cdot T_C + 32 \\T_F - 32 &= \frac{9}{5} \cdot T_C \\5(T_F - 32) &= \cancel{5} \cdot \frac{9}{\cancel{5}} \cdot T_C \\5(T_F - 32) &= 9T_C \\\frac{5(T_F - 32)}{9} &= \frac{\cancel{9}T_C}{\cancel{9}} \\\frac{5(T_F - 32)}{9} &= T_C\end{aligned}$$

b) Vi bruker formelen fra a), og finner at:

$$\begin{aligned}T_C &= \frac{5(59 - 32)}{9} \\&= \frac{5(27)}{9} \\&= 5 \cdot 3 \\&= 15\end{aligned}$$

Når formlene er ukjente

Eksempel 1

Tenk at klassen ønsker å dra på en klassetur som til sammen koster 11 000 kr. For å dekke utgiftene har dere allerede skaffet 2 000 kr, resten skal skaffes gjennom loddsalg. For hvert lodd som selges, tjener dere 25 kr.

a) Lag en ligning for hvor mange lodd klassen må selge for å få råd til klasseturen.

b) Løs ligningen.

Svar:

a) Vi starter med å tenke oss regnestykket i ord:

pengen allerede skaffet + antall lodd · penger per lodd = prisen på turen

Den eneste størrelsen vi ikke vet om er *antall lodd*. Vi erstatter derfor *antall lodd* med x , og setter inn verdien til de andre:

$$2\,000 + x \cdot 25 = 11\,000$$

b)

$$25x = 11\,000 - 2\,000$$

$$25x = 9\,000$$

$$\frac{\cancel{25}x}{\cancel{25}} = \frac{9\,000}{25}$$

$$x = 360$$

$x \cdot 25$ er skrevet om til $25x$.

Eksempel 2

”Broren min er dobbelt så gammel som meg. Til sammen er vi 9 år gamle. Hvor gammel er jeg?”.

Svar:

”Broren min er dobbelt så gammel som meg.” betyr at:

$$\text{brors alder} = 2 \cdot \text{min alder}$$

”Til sammen er vi 9 år gamle.” betyr at:

$$\text{brors alder} + \text{min alder} = 9 \text{ år}$$

Erstatter vi *brors alder* med ” $2 \cdot \text{min alder}$ ”, får vi:

$$2 \cdot \text{min alder} + \text{min alder} = 9 \text{ år}$$

Det som er ukjent for oss er *min alder*:

$$2x + x = 9$$

$$3x = 9$$

$$\frac{\cancel{3}x}{\cancel{3}} = \frac{9}{3}$$

$$x = 3$$

”Jeg” er altså 3 år gammel.

Eksempel 2

En vennegjeng ønsker å spleise på en bil som koster 50 000 kr, men det er usikkert hvor mange personer som skal være med på å spleise.

- a) Kall ”antall personer som blir med på å spleise” for P og ”utgift per person i kroner” for U og lag en formel for U .
- b) Finn utgiften per person hvis 20 personer blir med.

Svar:

- a) Siden prisen på bilen skal deles på antall personer som er med i spleiselaget, må formelen bli:

$$U = \frac{50\,000}{P}$$

- b) Vi erstatter P med 20, og får:

$$\begin{aligned} U &= \frac{50\,000}{20} \\ &= 2\,500 \end{aligned}$$

Utgiften per person er altså 2 500 kr.

0.2 Funksjoners egenskaper

0.2.1 Definisjonsmengde

0.2.2 Skjæringspunkt

0.2.3 Bunn- og toppunkt

0.3 Proporsjonalitet

0.1 Proporsjonale størrelser

Gitt en konstant a og to variabler x og y . Hvis

$$y = ax$$

er x og y proporsjonale størrelser.

0.2 Proporsjonale størrelser

Gitt en konstant a og to variabler x og y . Hvis

$$y = \frac{a}{x}$$

er x og y omvendt proporsjonale størrelser.